bir nüshaya meyletme arzusu, İbn Mes'ûd'a ait nüshaya ilgi duymalarına ve dolayısıyla ona Şiîlik isnat etmelerine yol açmıştır. Nitekim bir kısım Şiîler 398 (1007-1008) yılında Bağdat'ta İbn Mes'ûd'a izâfe ettikleri bir nüshayı ortaya çıkarmışlar (bk. Goldziher, s. 295), ancak içinde bazı fazlalıklar ve noksanlar bulunan bu nüsha, zamanın büyük Şâfiî âlimi kadı Ebû Hâmid el-İsferâînî'nin verdiği fetva ile yaktırılmıştır. Halbuki Hz. Osman'ın çoğalttığı resmî nüsha sahâbenin icmâı ile kabul edilmişti. Bir kısım aşırı Şiîler Osman'ın Ali'ye ait bazı hususları ihmal ederek Mushaf'ı değiştirdiğini ileri sürmüşlerse de bu konuda eser vermiş ve tefsir kaleme almış Şiî âlimleri dahi bu çirkin iddiayı kabul etmemişlerdir. Esasen Hz. Ali'nin Hz. Osman zamanında da kendi halifeliği sırasında da resmî Mushaf'la ilgili farklı bir görüşü olmamıştır.

İbn Mes'ûd'un tefsir ve kıraat sahalarında yetiştirdiği en meşhur öğrencileri Hasan-ı Basrî, Katâde, Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Ebû Amr eş-Şeybânî'dir.

Fıkıh İlmindeki Yeri.

İbn Mes'ûd, hadis ve Kur'an ilimleri sahasında olduğu gibi fıkıh sahasında da önemli bir mevkie sahiptir. Onun şu sözleri, Kur'ân-ı Kerîm ve ondan çıkarılacak hükümler konusundaki bilgisini ifade etmesi bakımından son derece ilgi çekicidir: "Yemin ederim ki Allah'ın kitabında, nerede nâzil olduğunu bilmediğim bir sûre ve kimin hakkında indiğini bilmediğim bir âyet yoktur. Bununla birlikte Allah'ın kitabını benden daha iyi bilen ulaşılabilir birinin var olduğunu bilsem hemen ayağına gider, ondan faydalanırdım" (Buhârî, "Fezâʾilü'l-Kurʾân", 8). Hz. Ömer halife olunca değişik kültürlere, farklı yaşayış ve değerlere sahip bulunan insanların yaşadığı Kûfe'nin kazâ, eğitim ve öğretim hizmetlerini yürütmek üzere Abdullah b. Mes'ûd'u görevlendirdi. Böylece o Kûfe'de uzun bir süre kalarak ilmî faaliyetlerin başında bulundu; tefsir ve kıraat alanında olduğu gibi fıkıhta da Kûfe mektebinin kuruluşunda en önemli rolü oynadı. Kaynakların belirttiğine göre İbn Mes'ûd dışında, görüş ve fetvaları talebeleri tarafından yazıya geçirilmiş başka bir sahâbî yoktur denebilir (İbn Kayyim, I, 20). Kendisini tamamiyle ilmî faaliyete vermesinden dolayı onun yetiştirdiği talebeler sayı ve kalite bakımından da diğerlerinden üstündür. Bunun tabii sonucu olarak, Irak yöresinde Hz. Ömer ve Ali başta olmak üzere bazı sahâbîlerin görüşleri yanında en çok İbn Mes'ûd'un görüşleri yayıldı ve bundan dolayı, daha sonraları Ebû Hanîfe tarafından sistemleştirilen bu mektebin asıl kurucusunun İbn Mes'ûd olduğu ileri sürüldü. Irak fıkıh mektebinin en önemli iki vasfını teşkil eden "nassın bulunmadığı yerde rey ve kıyasa baş vurulması" ilkesi ile "sahih olduğu kesin olarak bilinmeyen hadislerin yerine ictihadın tercih edilmesi" esası, temelde İbn Mes'ûd'un düşünce tarzına dayanmaktadır. O bu konuda şöyle der: "Sizden hüküm vermek durumunda olan kimse önce Allah'ın kitabına baksın, aradığı orada yoksa Resûlü'nün hükmüne baş vursun; bunların her ikisinde de yoksa sâlihlerin hükmettiği ile hüküm versin. Şayet bunların hiçbirinde bir hüküm bulamıyorsa kendi görüşüne baş vursun. Bunu da beceremiyorsa hüküm vermekten vazgeçsin" (bk. İbn Kayyim, I, 63). Onun nas bulunmayan bir konuda görüşünü belirttikten sonra, "Eğer doğru ise Allah'tandır, yanlış ise benden ve şeytandandır; Allah da Resûlü de bundan berîdir" (İbn Kayyim, I, 81) dediği de bilinmektedir.

Doğrudan İbn Mes'ûd'dan ilim tahsil eden ve Kûfe (Irak) fıkıh mektebinin kuruluşunda önemli rol oynayan ilk neslin önde gelen şahsiyetleri Alkame b. Kays, Esved b. Yezîd, Abîde es-Selmânî, Mesrûk b. Ecda', Amr b. Şurahbil ve Hâris b. Kays'tır. Ebû Hanîfe'ye gelen hocalar zincirinde ilk halkayı Alkame b. Kays oluşturmaktadır; onun da en önde gelen talebeleri İbrâhim en-Nehâî ile Şa'bî'dir. Bunların en tanınmış talebesi olan Hammâd b. Ebû Süleyman, Ebû Hanîfe'nin, yanında yirmi yıl kadar ilim öğrendiği en önemli hocasıdır. Ebû Hanîfe'den başka, bu mektebin Süfyân es-Sevrî, İbn Ebû Leylâ ve İbn Şübrüme gibi diğer önemli şahsiyetlerini de İbn Mes'ûd'un ilminin vârisleri olarak zikretmek gerekir.

İbn Mes'ûd'un kaynaklarda dağınık halde bulunan fıkhî görüşleri Dr. Muhammed Ravvâs Kal'acî tarafından derlenerek *Mevsûʿatü fıkhi ʿAbdillâh b. Mesʿûd* (Kahire 1404/1984) adıyla Mekke Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi yayınları arasında neşredilmiştir. Eser, terim ve konu başlıklarına göre ansiklopedik bir tarzda tertip edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişâm, *es-Sîre* (nşr. Mustafa es-Sekkā v.dğr.), Kahire 1375/1955, I, 254-315; İbn Sa'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1388/1968, III, 342-344; VIII, 290; *Müsned*, I, 26, 374-466; Buhârî, "Fezâʾilü'l-Kurʾân", 8; Tirmizî, "Menâkıb", 38; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, Beyrut 1968, I/2, s. 68-69; İbn Kuteybe, *el-Maʿārif* (nşr. Servet Ukkâşe), Kahire 1960, s. 249; a.mlf., *Teʾvîlü müşkili'l-Kurʾân* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1373/1954, s. 53; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, I, (nşr. Muhammed Hamîdullah), Kahire 1959, s. 104; Ya'kūbî, *Târîḫ* (nşr. M. Th. Houtsma), Leiden 1883 → Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), II, 138, 151, 179; Taberî, *Târîḫ*, Kahire 1357/1939, III, 353; İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Meṣâhif* (nşr. A. Jeffery), Kahire 1355/1936, s. 13-18, 55; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerḥ ve't-taʿdîl*, Haydarâbâd 1371-73/1952-53, II, 149; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire 1348, s. 39-40; Bâkıllânî, *İʿcâzü'l-Ḳurʾân* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1963, s. 147; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâʾ*, Kahire 1394-99/1974-79, I, 124-139; İbn Abdülber, *el-İstîʿâb*, Kahire 1358/1939, II, 308-316; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-ʿAvâṣım mine'l-ḳavâṣım* (nşr. Muhibbüddin el-Hatîb), Kahire 1375, s. 71; İbnü'l-Cevzî, *Ṣıfatü'ṣ-ṣafve* (nşr. Mahmûd Fâhûrî—Muhammed Kal'acî), Haleb 1969-73 → Beyrut 1399/1979, I, 395-396; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ġābe* (nşr. Muhammed İbrâhim el-Bennâ v.dğr.), Kahire 1390-93/1970-73, III, 384-390; Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, I, 461-500; a.mlf., *Teẕkiretü'l-ḥuffâẓ*, Haydarâbâd 1375-77/1955-58, I, 13-16; a.mlf., *Maʿrifetü'l-ḳurrâʾ* (nşr. M. Seyyid Câdelhak), Kahire 1969, I, 33-35; İbn Kayyim, *İʿlâmü'l-muvaḳḳıʿîn* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid), Kahire 1374/1955, I, 17, 20, 63, 81; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, Kahire 1351-58/1932-39 → Beyrut 1386/1966, VII, 162 vd.; İbnü'l-Cezerî, *Ġāyetü'n-nihâye* (nşr. G. Bergstraesser), Kahire 1351-52/1932-33, I, 458 vd.; İbn Hacer, *el-İṣâbe*, Kahire 1328, II, 368-370; IV, 235; a.mlf., *Tehẕîbü't-Tehẕîb*, VI, 27 vd.; A. Jeffery, *Materials for the History of the text of the Qur'ān*, Leiden 1937, s. 20-113; I. Goldziher, *Meẕâhibü't-tefsîri'l-İslâmî* (trc. Abdülhalîm Neccâr), Kahire 1955, s. 16 vd., 21 vd., 295; Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, Kahire 1381/1961-62, I, 83-88; R. Blachère, *Introduction au Coran*, Paris 1977, s. 63-64; Şehât Seyyid Zağlûl, *ʿAbdullāh b. Mesʿûd eş-şaḫṣiyye ve's-sîre*, Kahire 1406/1986; A. J. Wensinck, "İbn Mes'ûd", *İA*, V, 771-772; J. C. Vadet, "Ibn Masʿūd", *EI²* (Fr.), III, 897-899.

İSMAİL CERRAHOĞLU

ABDULLAH b. MEYMÛN el-KADDÂH
(عبدالله بن ميمون القداح)

İsmâiliyye'nin dayandığı bâtınî akîdeyi vazedip geliştirenlerden biri.

Abdullah'ın yaşadığı zaman ve yürüttüğü faaliyetler, İslâm mezhepleri tarihinde oldukça farklı şekillerde anlatılmıştır. Hakkında geniş bilgi veren mü-

elliflerden İbnü'n-Nedîm ve Makrîzî'ye göre, **Meymûniyye*** nin kurucusu olan Meymûn el-Kaddâh, Deysân'ın oğlu olup "senevî" (iki tanrıcı) sisteme inanmakla **gulüvv***e sapmıştı; Ebü'l-Hattâb'a mensuptu. Abdullah ise babası Meymûn'dan daha kötü bir kişiydi. İslâmiyet'i yıkmak için hile ve düzen kurmakla meşguldü. Ayrıca bütün dinleri ve mezhepleri de iyi biliyordu. Nihayet Allah'ı inkâr ederek **ibâha*** ile tamamlanan yedi büyük hile mertebesi icat etti. Zâhiren İmam Muhammed b. İsmâil'in yanında yer aldığını söylemişse de gerçekte peygamberlik iddia etmiş ve bu iddiasını çeşitli düzenbazlıklarla temellendirmeye çalışmıştı. Aslında Ahvazlı olan Abdullah, Asker Mükrem'e geldi; sonra Sâbât Ebû Nûh'a yerleşti. Orada Şîa ve Mu'tezile tarafından hilelerinin farkına varılarak İbâhî olduğu anlaşıldı; bunun üzerine Basra'ya kaçtı. Basra'da Akîl b. Ebû Tâlib'in soyundan olduğunu ileri sürerek onun evlâtlarına sığındı ve halkı Muhammed b. İsmâil b. Ca'fer es-Sâdık'ın imâmetini kabule davet etti. İşte o zaman askerlerin takibine mâruz kaldı; sadık ve hararetli dostu Muhammed b. Hüseyin ile beraber Şam civarındaki Selemiyye'ye kaçtı, ölümüne kadar (261/874) burada gizli bir halde yaşadı. Davasını oğulları sürdürdü ve daha sonra Kuzey Afrika'da Meymûn'un soyundan gelen Fâtımî Mestûr imamlar silsilesi kuruldu.

Sünnîler'in naklettiği bu rivayette, Meymûn'un Ebü'l-Hattâb (ö. 755) devrinde yaşadığının anlatılması yanında, oğlu Abdullah'ın 874 yılında hayatta gösterilmesi kabul edilebilir bir ihtimal değildir. Diğer Sünnî tarih ve mezhepler tarihçileri, bu rivayete bir iki şey katar veya değişiklikte bulunurlarsa da Abdullah'ın soyu ve ortaya çıkışı gibi önemsiz bazı hususlar dışında, meseleye herhangi bir yenilik getirmezler. Bununla birlikte Zehebî ve İbn Hacer gibi Sünnî âlimler, Abdullah'ın Ca'fer-i Sâdık'tan (ö. 148/765) rivayette bulunan bir kişi olduğunu kabul eden İsnâaşerî Şîîliği'nin kanaatine iştirak ederek onun yaşadığı zaman hususunda çok değişik bir görüş ileriye sürerler. Buna göre Abdullah'ın 874 yılında değil, olsa olsa VIII. yüzyılın ortalarında veya ikinci yarısında ölmüş olması gerekir.

İsnâaşerî kaynakların kabul ettiğine göre Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh el-Mekkî, Ca'fer-i Sâdık'ın çağdaşı ve dostudur. Hayatında sadık bir İsnâaşerî Şîîsi olmuştur. Onun sonradan dalâlete ve gulüvve düşmesi, irtidadından önce rivayet ettiği hadislerin sıhhatine halel getirmez. Bu kanaate göre Meymûn da oğlu Abdullah da Ca'fer-i Sâdık'ın yakın arkadaşlarından kimseler olarak İsnâaşerî Şîîleri'nce hürmet görmüşlerdir. İsmâilî kaynaklar da bu kanaate iştirak eder. Şîî telakki, meçhul bir Şîî müellifin rivayet ettiği (bk. *Tebṣıratü'l-ʿavâm*, s. 186) ve Sünnî müelliflerden Fahreddin er-Râzî ile Sadreddin eş-Şirvânî tarafından da nakledilen dikkat çekici kısa bir rivayetle tamamlanabilir. Buna göre Abdullah, dostu Ca'fer-i Sâdık ile oğlu İsmâil'in vefatlarından sonra Ca'fer'in torunu Muhammed b. İsmâil'i de yanına alarak Mısır taraflarına gider. Muhammed yolda vefat eder, geride hamile bir câriye bırakır. Abdullah b. Meymûn câriyeyi öldürerek kendi hamile câriyesini onun yerine koyar. Bu câriye bir oğlan doğurur. Abdullah, "Bu, Muhammed b. İsmâil'in oğludur ve zamanın imamıdır" diyerek halkı kandırır, çocuğu da kendi zındık akîdeleriyle yetiştirir.

Mevcut kaynaklara göre bizzat Abdullah'ın ortaya koyduğu propaganda tarzı, mahiyeti ve kurduğu teşkilât hakkında tam ve açık seçik bir bilgiye sahip olmak mümkün değildir. Bununla beraber Abdullah ve haleflerinin kurdukları gizli **dâî*** teşkilâtı vasıtasıyla müslümanları ifsat edip İslâm'ı içinden yıkma faaliyetlerine öncülük etmiş oldukları âşikârdır.

Bu arada Abdullah b. Meymûn hakkında ileriye sürülen önemsiz bir hususu da düzeltmek gerekir. Evvelâ babası Meymûn, Houtsma'nın dediği gibi (bk. *İA*, I, 35) göz tabibi değil, ok yapan biridir. Ayrıca, İvanow (bk. *The Rise of the Fatimids*, s. 127 vd.) İsmâilîlik'le Meymûn ve oğlu Abdullah veya soyu arasında hiçbir münasebet kurmaya yanaşmaz. Bu hususu uydurma olarak görür ve bu görüşün İsmâilî muhitlerde benimsenmesini, çokça nakledilip tekrar edilmesine bağlarsa da her şeye rağmen Meymûn ile Abdullah'ın İsmâilîliği kurup geliştiren aşırı hareketin reisleri olarak tarihî rollerini de itiraf eder. Fakat bütün bu hususlar pek açık değildir. Ne var ki, Abdullah'ın evlâtları veya halefleri, 873'te İsmâilî hareketin başlangıcında önemli sayılabilecek bazı görevler yüklenmiş olabilirler.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. Rızâ-Teceddüd), Tahran 1391/1971, s. 238-239; Bağdâdî, *el-Farḳ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid), Kahire, ts. (Mektebetü Dâri't-türâs), s. 169; a.mlf., *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. E. Ruhi Fığlalı), İstanbul 1979, s. 258 vd.; İsferâînî, *et-Tebṣîr* (nşr. M. Zâhid Kevserî), Kahire 1359/1940, s. 14, 83; Fahreddin er-Râzî, *el-İʿtiḳādât*, Kahire 1356/1938, s. 77-78 vd.; İbn Teymiyye, *Mecmûʿu fetâvâ* (nşr. Abdurrahman b. Muhammed en-Necdî), Riyad 1381, IV, 162; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* (nşr. C. J. Tornberg), Leiden 1851-76 → Beyrut 1399/1979, VIII, 24, 29 vd.; Zehebî, *Mîzânü'l-iʿtidâl* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1382/1963, II, 512; Makrîzî, *İttiʿâzü'l-ḥunefâʾ* (nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl), Kahire 1967, s. 22-29, 38-40; İbn Hacer, *Tehẕîbü't-Tehẕîb*, VI, 149; Şirvânî, *Tercümânü'l-ümem* (nşr. E. Ruhi Fığlalı), *AÜİFD*, XXIV (1981), s. 266, 316; [Müellifi meçhul], *Tebṣıratü'l-ʿavâm*, Tahran 1313, s. 186; B. Lewis, *The Origins of Ismailism*, London 1940, s. 19-22, 34 vd., 42 vd., 54-67; W. Ivanow, *The Rise of the Fatimids*, Bombay 1942; a.mlf., *The Alleged Founder of Ismailism*, Bombay 1946, II, 60; M. Th. Houtsma, "Abdullah", *İA*, I, 35; S. M. Stern, "ʿAbd Allāh b. Maymūn", *EI²* (İng.), I, 48; H. Halm, "ʿAbdallāh b. Maymūn al-Qaddāh", *EIr.*, I, 182-183.

ETHEM RUHİ FIĞLALI

ABDULLAH b. MÎHÂİL

(عبدالله بن ميخائيل)

(bk. BUSTÂNÎ).

ABDULLAH b. MUÂVİYE

(عبدالله بن معاوية)

Abdullāh b. Muâviye b. Abdillâh
b. Ca'fer b. Ebî Tâlib
(ö. 129/746-47)

Ca'fer-i Tayyâr'ın oğlunun torunu ve Cenâhiyye hareketinin lideri kabul edilen Alevî reisi.

Doğumu ve hayatının ilk dönemi hakkında kaynaklar fazla bilgi vermemektedir. Ancak şiirle meşgul olduğu ve devrinin ünlü şairleri arasında yer aldığı bilinmektedir. 744 yılı sonbaharından önce Kûfe'ye vardığında vali Abdullah b. Ömer b. Abdülazîz'den yakın ilgi gördü ve kendisine tahsisat bağlandı. Bu sırada Emevî tahtında değişiklik oldu, ölen halife III. Yezîd'in yerine İbrâhim b. Velîd geçti. Fakat Mervân b. Muhammed onu tanımayarak isyan etti. Vali bu karışık durumda başına dert açmasından endişe ederek Abdullah b. Muâviye'yi